

Kant a mravní volba

KLÍČOVÁ SLOVA

fenomén – to, jak věc vnímáme prostřednictvím smyslu

noumenon – věc o sobě, nezávisle na naší zkušenosti

kategorický imperativ – mravní „má být“, které nezávisí na výsledcích

hypotetický imperativ – to, co je potřeba k dosažení žádoucího výsledku

Přirozený zákon podle Tomáše Akvinského, utilitaristické zvažování očekávaných výsledků jednání a posuzování závazků obsažených ve smlouvě a dohodě mezi lidmi usilovaly o vytvoření objektivního základu mravních tvrzení. Immanuel Kant (1724–1804) vychází ze zcela jiné pozice. Podle něj všichni víme, co mravní závazek znamená – věříme, že se něco *má* dělat nezávisle na tom, jaké to pro nás může mít důsledky.

1. Mravní závazek

HLAVNÍ MYŠLENKA

Pro Kanta je klíčovou otázkou, jak můžeme objevit racionální základ smyslu pro povinnost a odvodit z něj princip, podle něhož bychom mohli rozlišit mezi správným a nesprávným.

Kantova morální filozofie se zamýšlí nad bezprostřední zkušeností s morálkou:

Dvě věci naplňují mysl vždy novým a vzrůstajícím obdivem a úctou, čím častěji a vytvářejí o nich přemýšlíme: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně. Nemohu je pouze hledat a tušit, jako by byly zasířeny temnotami nebo v transcendentní oblasti mimo můj obzor; vidím je před sebou a spojuji je bezprostředně s vědomím své vlastní existence.

Kritika praktického rozumu, 1788

Kant nepozoruje svět, aby se tázal, zda je svoboda a mravní volba možná. Začíná namísto toho u zkušenosti mravní volby a poté se snaží zjistit, jaké jsou její důsledky. Kupříkladu tedy víme, že jsme svobodní, protože máme zkušenost s mravní volbou; neziskáváme zkušenosti mravní volby až poté, co dojdeme k závěru, že jsme svobodní.

Kant byl zcela přesvědčen o tom, že co se týče empirických důkazů, nemůžeme mít jistotu. Z četby Humea také pochopil, že člověk se nemůže logickou argumentací dostat od toho, co „je“, k tomu, co „má být“, jelikož fakta ukazují to, co je, ne co má být. Chtěl proto najít nový základ morálky, východisko nezávislé na něčem tak nejednoznačném, jako jsou faktické údaje. Toto východisko našel v myšlence „dobré vůle“:

Ve světě ani mimo něj není myslitelné nic, co bychom mohli považovat za bezvýhradně dobré, s výjimkou *dobré vůle*. Rozvažování, důvtip, soudnost a jakékoli jiné nadání myslí, které by člověk mohl jmenovat, jsou bezpochyby v mnoha ohledech dobré a žádoucí, stejně jako jsou dobré a žádoucí povahové vlastnosti jako odvaha, rozhodnost a vytrvalost. Mohou být však zároveň velmi zlé a škodlivé, pokud vůle, která těchto darů přírody využívá a kterou v její konkrétní podobě nazýváme charakterem, není dobrá. To samé platí o darech štěstění: moc, bohatství, čest, dokonce i zdraví a ona naprostá spokojenost se svým stavem nazývaná štěstí vzbuzují v člověku hrdost a odtud často i povýšenost, pokud jejich vliv v mysli neuvede na pravou míru dobrá vůle a nezjedná tak nápravu vlastního principu jednání a neuvede ho všeobecně do souladu s jeho účelem. Setkání s člověkem, který je nedotčen čistou a dobrou vůlí, ale který se těší stálému zdraví, nikdy nemůže přinést radost rozumnému a nestrannému pozorovateli. Dobrá vůle je tedy nezbytnou podmínkou toho, aby byl člověk štěstí vůbec hoden.

Základy metafyziky morálky, 1785, úvod první části

Toto je tedy Kantův plán: chce „dobrou vůli“ učinit jádrem etiky a tím překonat vše, co bylo napsáno dříve. V mnoha ohledech předstává Kant zlomový okamžik v etice – po něm už nebylo možné přehlížet aktivní úlohu člověka, který morálně jedná; morálka není „kdesi mimo“ ve faktických důkazech, které můžeme analyzovat, ani ve výsledech, které můžeme předvídat, ale pouze v uplatňování svobody a dobré vůle.

Osobnost: Immanuel Kant (1724–1804)

Kant se narodil a strávil celý svůj život v městě Královcí ve východním Prusku. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří *Kritika čistého rozumu* (1781), *Základy metafyziky mravů* (1785), *Kritika praktického rozumu* (1788) a *Kritika soudnosti* (1790), *Náboženství v mezích pouhého rozumu* (1793), *K věčnému míru* (1795) a *Metafyzika mravů* (1797).

Kant je v podstatě součástí evropského osvícenství, snahy překonat autoritu a předsudky a postavit se ke světu z pozice lidského rozumu. Jeho raná práce *Všeobecná přírodní historie a teorie nebes* (1755) byla snahou uplatnit Newtonovy přírodní zákony při mechanickém vysvětlení vesmíru bez Newtonovy představy Boha jako stvořitele (deismu). Kant se nechal ovlivnit německým pietismem, který hlásal, že náboženství by mělo vycházet z osobní zkušenosti, a ne ze studia či racionálních důkazů. O něco později, po vydání *Náboženství v mezích pouhého rozumu*, mu univerzita zakázala psát dál o náboženských otázkách. Ovlivnil ho však také Rousseau, zejména pak jeho důraz na vnitřní zkušenost, ne pouze na smyslové poznání.

Kanta také znepokojil Humeův skepticismus vůči poznání získanému ze smyslové zkušenosti. Vlivem toho i jeho vlastní přístup vycházel z čistého rozumu, a ne ze zkušenosti. Co víme o vlastním rozumu? Jaké poznání získáme, když svou zkušenost hodnotíme rozumem, a ne na základě informací, které k nám přicházejí prostřednictvím smyslů?

Výsledkem, k němuž dospěl v *Kritice čistého rozumu*, byl – jeho slovy – koperníkovský obrat. Dříve se předpokládalo, že smyslová zkušenost odpovídá vnější realitě, ale stejně jako Mikuláš Koperník zjistil, že jeho pozorování dávají smysl ve chvíli, kdy si uvědomil, že Země obíhá kolem Slunce, a ne naopak – Kant tvrdil, že naše vnímání světa je takové, jaké je, jednoduše proto, že tak fungují naše smysly. Nepoznáváme věci tak, jak samy o sobě jsou, ale tak, jak se nám jeví. Prostor, čas a příčinnost nečekají, až budou objeveny, ale jsou to způsoby, jimiž do nich vnášíme řád.

Abychom mohli docenit Kantovu etickou argumentaci, musíme se na ni podívat v kontextu jeho filozofie jako celku, a zejména na to, čím byl ovlivněn.

Velký vliv měla na Kanta věda a sbírání a hodnocení empirických dat. Hnací silou jeho koperníkovského obratu byla vlastně snaha sládit nejednoznačnost empirických důkazů (nic není absolutně jisté, docházíme pouze k určité míře pravděpodobnosti), kterou objevil u Humea, s Newtonovou formulací přírodních zákonů. Jak můžeme získat

jistotu ze samotných důkazů? Kantova odpověď samozřejmě zněla, že to nejde: jistota vychází z myslí, je aktivním uspořádáním smyslových údajů. Svět je místem rozumu, je kauzálně uspořádán v čase a prostoru ne proto, že bychom snad měli dostatečné důkazy pro potvrzení této skutečnosti, ale proto, že tak to vnímá naše mysl. Tolik k jeho úvahám o hvězdném nebi, ale když dojde na zkušenost mravního zá- kona v nás, nezbylo Kantovi než učinit stejné odvážný krok.

Zabýval se Humeovým tvrzením, že člověk se nemůže rozumem dostat od toho, co „je“, k tomu, co „má být“ (*Treatise on Human Nature*, 1788; viz konec 8. kapitoly). Došel k závěru, že morálka nemůže stát na smyslových důkazech. Byl však zároveň přesvědčen, že lidé mají vrozenou schopnost rozlišovat, co je a není správné, a byl ovlivněn Rousseauovým pozitivním chápáním lidské přirozenosti (viz kapitola 8.3.). Jeho úkolem tedy bylo sloučit zkušenost mravního závazku s empirickým skepticismem.

Chcete-li přemýšlet o čistém praktickém rozumu, musíte vyloučit tři další důvody, které by mohly člověka vést k určitěmu jednání:

- Je možné, že něco uděláte, protože vám to dříve či později přinese prospěch. Jinými slovy, budete například jednat na základě poučeného osobního zájmu – i když se bude zdát, že děláte něco, co není ve váš prospěch. Prodávač například může snížit cenu svého zboží nebo nabídnout zvláštní cenu stálým zákazníkům. Na první pohled se zdá, že omezuje svůj zisk a nabízí tak něco, z čeho mají prospěch ostatní. Na druhé straně je zřejmé, že tak člověk jedná z čistě obchodních důvodů. Zákazník dostává nějakou nabídku, aby tím v budoucnosti prodal více. Kant se domnívá, že takové jednání nemůžeme morálně schvalovat, protože se zakládá na očekávaných výsledcích, a ne na čistém rozumu.
- Stejně tak můžete něco udělat z přirozeného zájmu. Dejme tomu, že mě fascinuje anatomie. Mohu tedy nabídnout pomoc při nějakém chirurgickém zákroku. Možná i něčím přispěji a pomohu pacientovi, aby se uzdravil. K tomu, abych nabídl pomoc, mne však podnítily čistě sobecké pohnutky. Dělán něco, co mě těší, ne něco, co cítím jako svou povinnost.
- Stejně tak můžeme něco dělat, protože nějaká autorita – představitel zákona nebo církve nebo nějaká jiná odpovědná osoba – nám to přikázala. Chci s tím člověkem být zadobře z nejrůznějších důvodů, a tak ho uoslechnu. Poslušnost, i když ji můžeme považovat za ctnost (vyjadřující loajalitu), však není totéž co svobodná mravní volba.

Kant tyto možné důvody vylučuje a sleduje, co zbylo. Co je motivem mravního jednání, které není ani nařízeno, ani není příslibem odměny, ani není samo o sobě příjemné?

2. Svoboda, Bůh a nesmrtnost

Kant tvrdil, že uoslechnutím mravního příkazu – dělat něco ne proto, že se nám to líbí, těší nás to nebo nám to v budoucnosti něco přinese, ale jednoduše proto, že cítíme, že je to naše povinnost a že je to správné – přijímáme tři věci:

- Svobodu: protože získávám zkušenost svobodné volby. Kdybych něco nemohl dělat, nemohl bych získat pocit, že bych to měl udělat.
- Boha: protože cítím-li povinnost něco dělat, musím mít pocit, že svět je uspořádán tak, že správné jednání je nakonec zdrojem štěstí. Ve světě bez Boha by na ničem nezáleželo.
- Nesmrtnost: protože se mi nemusí podařit dosáhnout dobra, o které dodržováním tohoto mravního závazku usiluji, v tomto životě. Pokud se o to přesto pokouším, svědčí to o tom, že se dívám za hranice tohoto života.

Všimněte si, že podle Kanta tomu není tak, že bychom byli nejprve přesvědčeni o těchto třech věcech a pak dospěli k tomu, že je proto rozumné splnit mravní příkaz. Jeho argument spočívá v tom, že tyto tři věci představují „postuláty“ praktického rozumu. Jsou obsaženy v našem chápání mravního závazku.

Ve své *Kritice čistého rozumu* (1781) rozlišuje Kant mezi věcmi, jak je zažíváme (fenomeny) a jak jsou samy o sobě (noumena). Ve světě fenomenů je všechno beze zbytku determinováno jednoduše proto, že se naše mysl snaží odvodit veškeré dění. Zkušenosti přisuzujeme kauzalitu, neboť jde o jediný způsob, jak ji můžeme porozumět. Jestliže se na sebe dívám zvenku a měním tak sám sebe ve fenomén, pak budu absolutně podmíněný. Svoboda se vytráčí, protože vševědoucí pozorovatel bude vždy schopen vysvětlit, proč jsem se zachoval tak, jak jsem se zachoval. Kant však tvrdí, že můžeme být fenomenálně podmíněni a zároveň noumenálně svobodni. Tak, jak jsem sám o sobě, jsem svobodný. Tak, jak jsem pozorován zvenčí, jsem podmíněný.

Kantova argumentace v *Kritice praktického rozumu* (1788) je pravým opakem toho, co obvykle považujeme za svobodu a morálku. Běžně zkoumáme, jestli jsme či nejsme svobodní, protože pokud to tak není, pak morálka nemá žádný smysl, neboť nemůžeme být chváleni či obviňováni za to, co je mimo naši kontrolu (viz obecné poznámky o svobodě a determinismu v kapitole 1.2. a 1.3.). Kant naproti tomu zdůrazňuje, že platí pravý opak – je to zkušenost mravního zákona, co vede k vědomí svobody. Svobodný se cítím jen tehdy, kdy si uvědomuji svou schopnost mravní volby.

Bezprostřední uvědomění vlastního lidství tedy spočívá v uvědomění si své vlastní svobody a úkolu vtělit tuto svobodu do svého jednání. Základ mravnosti podle Kanta nacházíme v naší vlastní zkušenosti mravnosti.

Podle Kanta bychom tedy měli jednat, *jako by Bůh byl*, i když jeho existenci nelze dokázat. Člověk jedná tak, aby naplnil svůj vlastní mravní imperativ, jako by mu ho Bůh přikázal, aniž by své jednání spojoval s jeho důsledky. Klíčovým rysem tu však je, že *morální jednáni je účelem samo o sobě*. Jestliže člověk věří v Boha, pak bychom morální jednání mohli chápat jako způsob dosahování štěstí získáním jeho souhlasu. Na druhé straně usiluje Kant o to, aby byl mravní vývoj nezávislý na jakémkoli zvažování následků.

Přemýšlet univerzálně

Tuto zkušenosť můžeme chápat i jinak. Obecně sami sebe vnímáme jako individuální osobnosti, oddělené od sebe navzájem a od ostatního světa. Jakmile však o sobě takto uvažuj, stávám se součástí světa fenoménů; stávám se objektem mezi ostatními objekty a pozbyvám tak své svobody mravně jednat, protože vše, co dělám, závisí na okolních podmínkách.

Co když však nechám své já stranou a oprostím se tak od rozlišování mezi mnou a ostatním světem? Co když budu jednat způsobem, který vychází z čistého praktického rozumu a nebudu sledovat možné výsledky svého jednání? Budu jednat spontánně, výhradně na základě své vůle, a tak budu svobodný.

3. Kategorický imperativ

HLAVNÍ MYŠLENKA

Je třeba, abychom rozlišovali mezi **kategorickým imperativem** a **hypotetickým imperativem**. Hypotetický imperativ nám říká, co bychom měli dělat pro dosažení určitých výsledků (např. chcete-li vyhrát závod, musíte trénovat). Pokud vás ale nezajímají výsledky, není třeba tohoto příkazu uposlechnout. Všechny hypotetické imperativy mají podobu výroku „pokud... pak“. Naproti tomu kategorický imperativ nám říká, že bychom něco měli dělat bez ohledu na pravděpodobné důsledky (např. vždy bychom měli říkat pravdu).

Kantova teorie etiky se původně formovala v *Základech metafyziky mravů* (1785) a v *Kritice praktického rozumu* (1788). Při úvahách o zkušenosťi mravního závazku došel Kant k závěru, že morálka obsahuje **kategorický imperativ**. V prostém sledování určitého postupu za účelem dosažení určitého cíle neviděl žádnou mravní hodnotu. Proto se snažil zformulovat obecné pravidlo, podle něhož bychom mohli poznat, zda je něco správné. Existuje několik různých formulací jeho kategorického imperativu, ale základní je tato verze:

Jednejte tak, aby maxima vaší vůle mohla vždy být současně uplatněna jako princip vyvíjející univerzální zákon.

Kritika praktického rozumu, 1788

Maxima je zásada či obecné pravidlo, které řídí jednání racionálního člověka. Kategorický imperativ nám tedy poskytuje jednoduchou logickou zkoušku. Pokud bude spokojen s tím, aby byli všichni ostatní nuceni dělati to, co se vy sám chystáte udělat, pak je to správné. Jestliže však chcete udělat něco, co by vedlo k rozporům, kdyby to byli nuceni dělat všichni ostatní, pak je to nesprávné.

PŘÍKLAD

Kant pro ilustraci tohoto případu uvádí situaci, kdy někdo potřebuje půjčku a dostane ji pouze tehdy, pokud se zaváže, že ji splatí. Jestliže ví, že ji nebude schopen splatit, měl by tento slib i přesto dát? Kant tvrdí, že je správné se takto zavázat jedně tehdy, pokud zároveň souhlasíte, že by takový slib (tj. takový, který nemůžete splnit) měl být univerzálním zákonem. To by ale vedlo k rozporu, protože jak můžete nějak téžít ze slibů, když mají všichni možnost své sliby porušit? Proto uvádí, že je vždy nesprávné dát slib, o kterém víte, že ho nemůžete splnit.

Všimněte si, že kategorický imperativ neříká nic o *obsahu* vašich mravních závazků. Sám o sobě neformuluje žádné pravidlo ohledně dávání slibů. *Nabízí princip čistého praktického rozumu – nejobecnější možný princip, tedy že něco je správné pouze tehdy, když se to může stát obecným pravidlem, aniž by vznikl rozpor.*

V druhé formulaci jeho kategorického imperativu jsou lidé cílem, ne prostředkem:

Jednejte tak, abyste lidskost – ať už svou vlastní nebo druhého člověka – považovali nejen za pouhý prostředek, ale za samotný cíl.

Všimněte si tady *apriorní* povahy Kantovy morálky. Je vystavěna zcela bez ohledu na možných důsledcích. Jinými slovy, chce, aby motivem jednání nebylo uspokojení okamžitých smyslových tužeb, ale

něco jiného. To je v přímém protikladu k jakékoli formě hédonismu či utilitarismu, kde mravní volba směřuje k dosažení štěstí.

Kant pevně věřil, že člověk si sám sebe cení především tehdy, když jedná tímto způsobem, založeným *a priori* na rozumu, a nereaguje jen na smyslovou zkušenost. Kantova představa morálky je taková, že člověk by měl být schopen upustit od všech malicherných snah o vlastní prospěch a osvojit si ryzí solidaritu se světem. Tvrdí, že tak člověk dosahuje nejvyšší roviny lidství.

Problém

Kant se snažil vyjádřit logický argument, který by předložil někdo, kdo se nezajímá jen sám o sebe, ale kdo je schopen ryzí solidarity se světem. Odsunout vlastní zájmy znamená uvažovat univerzálně, a tedy je rozumné, aby byly i maximy našeho jednání univerzální.

Nebezpečí této formulace spočívá v tom, že bychom ji mohli jednoduše použít jako základ pro vypočítavé prosazování vlastních zájmů. Mohl bych například tvrdit, že je nesprávné krást proto, že kdyby kradli všichni, byl by soukromý majetek ohrožen a já bych si nemohl ponechat to, co jsem právě ukradl. Tady jde o přímé použití kategorického imperativu.

Mohl bych ale dále tvrdit, že není správné krást, kromě situace, kdy kradte hladovějící člověk. Dovedu si totiž představit, že bych chtěl, aby mohl krást každý, když mu jde o přežití – a tedy (pokud hladovím) je správné krást.

To je docela jasný případ, ale mohli bychom najít i složitější ukázky, kdy maxima, která se má stát obecně platnou, je tak úzce vymezená, že ji lze uplatnit jen u malého počtu lidí, a proto by nenastal žádný rozpor, kdyby se stala univerzálním zákonem. Jinými slovy, je jednoduše říci, že všichni, kdo se ocitli v přesné stejné situaci jako já, by měli mít možnost udělat to, co se právě chystám udělat, i kdyby každý v jen trochu jiné situaci tak jednat nesměl. Ačkoli to je z hlediska logiky Kantovy aplikace kategorického imperativu možné, je to zcela proti záměru, s nímž ho formuloval – protože se chtěl vyvarovat jakýchkoli spekulací založených na očekávaných výhodách pro jednotlivce nebo skupinu.

Princip univerzálnosti podle něj byl nutnou podmínkou toho, abychom jednání mohli označit za správné – jestliže je nelze učinit obecně platným, nemůže být správné.

4. Vůle

Všimli jsme si, že Kantova etika vychází od zkušenosti mravní volby. Jde tedy o projev vůle. Chovat se k ostatním laskavě znamená projevovat jim dobrou vůli. Podle Kanta je tedy vůle činitelem, který utváří hodnoty a demonstruje čistý praktický rozum.

Uplatňování vůle ale též odkrývá ctnosti. Druhá část *Metafyziky mravů* (1797) pojednává o „Nauce o ctnostech“. Kant navrhuje na Aristotela v tom, že chápe ctnost jako lidskou dokonalost. Plnění svých povinností není jen poslušnost, ale projev dobré vůle. Mít dobrou vůli je postoj, nejen způsob chování. To, co děláme, je pouhým projevem naší vůle a našich ctností. Když jednám morálně, uplatňuji vnitřní svobodu a naplňuji své určení a svůj osud.

Rozvíjení ctností je podle Kanta odměnou samo o sobě a etika – jednání vycházející z čistého praktického rozumu – je jediný prostředek, jak toho dosáhnout. Cílem jeho morálky je odložit stranou sebestřednost a přijmout bezpodmínečnou univerzální solidaritu.

POZNÁMKA:

Všimněte si, jak výrazně se tento přístup liší od řeckých a středověkých myslitelů, jejichž pojetí jsme již studovali. Kdyby se mělo za to, že „dobro“ je možné nějak definovat s odkazem ke světu, a lze ho proto objevit a zkoumat, a že ukazuje směr našeho konání. To platí například pro přirozený zákon Tomáše Akvinského. Je dobré, aby všechno naplňovalo svůj přirozený účel a cíl – to je základem „dobra“. Podle Kanta je však „dobro“ spojeno s vůlí; není to soubor hodnot, které můžeme objevit ve světě. Z toho vyplývá, že každý jedinec si utváří svůj vlastní žebříček mravních hodnot a vybírá za něj odpovědnost.

I když Kant uznává existenci zla, nechápe ho jako samostatnou sílu, která by ovlivňovala rozhodnutí člověka nebo mu bránila rozvíjet dobro. Chápe ho spíš jako umlčení mravního zákona či neschopnost uznat ho a reagovat na něj. Vlivem výchovy či okolností v nás může převládnout sebestřednost, což znamená, že mravní volba neobstojí ve zkoušce kategorického imperativu, poněvadž bude vycházet z osobního zájmu.

5. Absolutní, či relativní?

Mravní volba se může vztahovat ke společnosti, a zejména k přítavným hodnotám společnosti, v níž ji provádíme. Například všechny te-

orie etiky založené na smlouvě v sobě nesou hodnoty těch, kteří tuto smlouvu uzavírají. Axiologická etika se zaměřuje na studium hodnot, na nichž mravní volba stojí.

Klíčovou otázkou etiky tedy je, zda jsou všechny mravní otázky kulturně podmíněné, to jest zda jsou činy hodnoceny jako správné či nesprávné s ohledem na základní hodnoty, nebo zda je možné proniknout pod povrch kulturních rozdílů a nalézt nějakou absolutní mravní normu. Právě o to se ovšem Kant svým kategoričným imperativem snaží. Zaměřuje se na vědomí mravního závazku bez ohledu na důsledky jednání a na společenské či kulturní pozadí hodnot, ve kterém k němu dochází.

Stejně jako v teorii poznání pokládá Kant mysl za aktivního činitele, který určuje, jak pochopíme smyslové vjemy, v oblasti morálky mysl aktivně usiluje o nejvyšší cíle a pouze v jejich světle hodnotí smyslové vjemy z hlediska očekávaných výsledků jednání.

V Kantově teorii etiky nakonec jde o integritu jedince. Z pohledu morálky je nejdůležitější, abychom byli schopni rozumově odůvodnit to, co děláme, a zeššobecnit maximu, která za tím stojí.

Dostáváme se tak ale k absolutnímu souboru mravních hodnot nebo k souboru, který závisí na daném společenském kontextu? Odpověď by mohla znít, že pro každého jednotlivce je mravní nárok absolutní v tom, že není závislý na posouzení fakt či očekávaných důsledcích. Jelikož však žádní dva lidé nebudou mít přesně stejnou „dobrou vůli“ a budou různé mravní požadavky prožívat odlišně, pro praxi to znamená, že skutečné uplatňování etiky bude mít mnoho variant. Zvenku se bude jevit jako rozmanitá; při pohledu z perspektivy subjektu mohou všichni uplatňovat stejné principy. Morálka nakonec závisí na hodnotách a byl to Kant, kdo pochopil, že hodnoty jsou něco, co zkušenosti přisuzujeme, a ne něco, co ve zkušenosti objevujeme.

Všimněte si, že klíčovým slovem je u Kanta *autonomie*. Je-li můj zájem správný, pak nebudu jednat z popudu svých smyslů, ale nezávisle. Zásady mého jednání vycházejí z praktického rozumu, nejsou mi nařizovány zvenčí.

Těžko lze přecenit význam Kantova myšlení pro celý další vývoj etiky až do 21. století. *U Kanta jsou na prvním místě lidský rozum a vůle. Člověk zaujímá racionální postoj a nehlédá již vnějš zaráuky mravní cti. Bůh se stává postulátem čistého praktického rozumu, součástí struktury, v níž mysl pracuje.* Odtud je jen malý krůček k tomu, abychom začali vnímat veškeré mravní hodnoty jako něco, co má být stvořeno lidskou vůlí a vtisknuto vnějšmu světu, dokonce i filozofii, v níž hraje lidský význam a účel ústřední roli. Studujeme-

li Nietzscheho a pozdější existencialisty, nacházíme filozofické myšlenky, které můžeme vystopovat až ke Kantovi. Udělal skutečně ko-pernickovský obrát; od té doby uznáváme, že člověk hodnoty neobjevuje, ale vytváří.

Osobnost: Arthur Schopenhauer (1788–1860)

Kant rozlišil mezi objektivním světem smyslového poznání a světem „věcí o sobě“. Jelikož veškerá zkušenost závisí na našich schopnostech smyslového vnímání, jediné, co můžeme takto poznat, se omezuje na náš zkušenostní svět. Mravní volba ale není obsažena ve zkušenosti, nýbrž poznáváme ji bezprostředně čistým praktickým rozumem; je součástí světa věcí o sobě (noumena). Podle Kanta však jsou nepoznatelná „noumena“ příčinou smyslově poznatelných „fenoménů“ a má se za to, že ve světě existují skutečné oddělené noumenální entity.

Tyto názory zpochybnil Schopenhauer, který tvrdí, že kauzalita je omezena na svět fenoménů a že myšlenka oddělených objektů je vlastností času a prostoru, do nichž naše smysly zasazují zkušenost. Proto svět za hranicemi smyslů není možné dělit na *jednotlivé věci, ale musí být jedinou nerozlišenou realitou*. Dnes bychom mohli takovouto nedělenou realitu nazvat „polem“ či „energií“, ale Schopenhauer ji nazýval „vůlí“. Podstata reality se navenek jeví jako zkušenostní svět.

Toto pojetí zcela mění teorii etiky. Není-li realita za hranicemi smyslů nijak rozdělena, pak jsme všichni součástí jedné a téže skutečnosti. Ostatní lidé jsou od nás oddělení jen na povrchní rovině smyslového vnímání. Ve všem působí jediná „vůle“.

Schopenhauer z toho vyvozuje, že vůči druhým pocíujeme přirozený soucit a jsme přirozeně schopni vycítit jejich utrpení a vhodné na ně reagovat. *Soucit se tímto stává základem uspořádání reality – není neopodstatněný, ani není prostě jedinou volbou z mnoha, je nezbytnou reakcí na nejzákladnější rys reality.*

Ústřední význam zde má to, že Kant začíná u zážitku mravního závazku. Co když lidé tento závazek necítí? Co když tvrdí, že nikdy neměli pocit, že by měli udělat něco, co ve skutečnosti udělat nechtěli? Je těžké pochopit, jak by mohl Kantův přístup někoho přesvědčit, aby jednal morálně. Chce-li někdo jednat správně, pak může Kantův

kategorický imperativ použít jako vodítko; ale když správně jednat nechce, Kant nemá co nabídnout.

SHRnutí

■ Kant chtěl, aby rozum převládl nad nejednoznačnými pohnutkami a zkušeností. Hledal proto mravní princip, který by bylo možno uplatnit kdekoli a kdykoli. Měl to být princip založený ne na teoretické argumentaci, ale na čistém praktickém rozumu, jímž je naše racionální vůle.

■ Morálka se podle něj dostává ke slovu pouze v situacích, kdy člověk jedná z pocitu povinnosti. Dělat něco jen proto, že nás to těší, není samo o sobě morální. Mravnost je vždy otázkou vědomé volby.

■ Jedná se mu tedy o povinnost jako takovou, nezávislou na důsledcích jejího splnění.

■ Kantův kategorický imperativ hlásá, že má-li být naše jednání morální, musíme být schopni si přát, aby se stalo univerzálním přírodním zákonem. Jinými slovy, volba je morální pouze tehdy, když ji lze bez rozporů obecně aplikovat.

■ Pamatujte si: podle Kanta se morálka nachází za hranicemi přírody. Dobrá vůle se týká povinnosti jako takové a nemůže se opírat o fakta o světě, ale pouze o náš prožitek mravní výzvy.

Výhody Kantova pojetí:

■ Odpovídá tomu, co většina lidí považuje za morálku.

■ Je racionální a konkrétní a nezávisí na důsledcích či štěstí.

Nevýhody Kantova pojetí:

■ Většina lidí chce brát zřetel na výsledky svého jednání a může se cítit provinile, pokud navzdory dobrým záměrům způsobí škodu.

■ Názor, že by se měl člověk držet univerzálních mravních principů bez ohledu na okolnosti v sobě má cosi arogantního. Mohu nastat situace, kdy je správné zalhat ne proto, že by měli všichni bezrestně lhat, ale jednoduše proto, že lží (například teroristovi, který se chystá spáchat bombový útok) můžeme dosáhnout většího dobra, než když se podřídíme zásadě pravdomluvnosti. Morálka, v níž na výsledcích nezáleží, se zdá odtržená od reality.

OTÁZKY A ÚKOLY

1. Vysvětlíte rozdíl mezi hypotetickým a kategorickým imperativem. Domníváte se, že kategorický imperativ, jak ho předkládá Kant, je dostatečným vodítkem pro to, co je nebo není správné?

Zde je důležité brát v úvahu obě formulace kategorického imperativu: že člověk musí být schopen chtít, aby se maxima stala univerzálním zákonem, a také že lidé mají být bráni jako cíl, ne jako prostředky. Obě formulace poskytují velmi obecný racionální rámec pro posuzování mravních otázek – stačí však takový racionální rámec k tomu, aby nám pomohl řešit otázky praktické etiky?

Tuto klíčovou otázku vám pomohou vyjasnit praktické příklady.

2. Jedná se podle Kanta považuje za morální, jestliže si člověk přeje, aby všichni ostatní měli právo udělat totéž. Doložte příklady, zda s tímto názorem souhlasíte či nikoli.

Toto je v podstatě konkrétněji zaměřená verze první otázky.

3. Jestliže necítíte mravní závazek, znamená to, že nic z toho, co uděláte, není správné ani nesprávné? Pojednejte o tématu s ohledem na Kantovu etiku.

Tato otázka dává příležitost vysvětlit „koperníkovský obrát“, který z etiky vyloučil odhalování vnějších principů a přivedl ji do oblasti individuální vůle. Mohli bychom se tedy ptát, zda u Kanta není morálka závislá na schopnosti jednotlivce morálně a racionálně uvažovat. Mohli bychom také předložit tři „postuláty“ praktického rozumu (Boha, svobodu a nesmrtelnost), které taktéž vyplývají z mravního cítění a bez něj jsou snadno napadnutelné.

4. Kantova teorie etiky není příliš založena na předvídaných výsledcích, nýbrž na autonomii mravní volby. Na příkladu jednoho mravního dilematu, které jste studovali, řekněte, zda je podle vás Kantovo pojetí dostatečným základem pro etickou diskusi o tomto tématu, a odůvodněte to vlastními slovy.